

ЕКОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ У НОВІТНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН*

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 12–17

Розглянуто проблему впливу екологічного чинника на міжнародну політику із визначенням конфліктного потенціалу сучасних екологічних проблем. Грунтуючись на місці і ролі екологічного конфлікту у загальній системі суспільно-економічних відносин, запропоновано організаційно-економічний механізм узгодження еколого-економічних інтересів у сфері природокористування.

Початок третього тисячоліття охарактеризувався посиленням негативних тенденцій соціально-економічного розвитку, спричинених глобалізацією світогосподарських зв'язків і трансформацією суспільних відносин. На жаль, можемо констатувати, що на сьогодні у процедурах узгодження еколого-економічних інтересів у системі “суспільство – природа” так і не досягнуто значного прогресу, який би давав можливість оптимістично сподіватися на “новий екологічний порядок”, підвалини якого закладено у Ріо-декларації 1992 р. Зайвим тому підтвердженням став екологічний саміт у Копенгагені наприкінці 2009 р., який мав би надати новий поштовх і можливості для розвитку механізмів Кіотського протоколу в сучасних реаліях. У результаті ж жодних екологічних проривів не сталося: країни-учасниці вчергове підтвердили прихильність основним принципам Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а розвинені країни – готовність співпраці з країнами, що розвиваються, у фінансовому, технологічному і науковому напрямках. Тобто, незважаючи на суттєві загрози глобальній екологічній безпеці, відносини природи і суспільства продовжують вибудовуватися за схемою “друг – ворог”, що тільки посилює їх конфліктний потенціал.

* Матеріал підготовлений і публікується у рамках українсько-російського наукового проекту № Ф28.5/006 “Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів” за фінансової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

1. Глобальний характер екологічних проблем

Для постіндустріальної економіки характерним є продукування і прояв якісно нових глобальних проблем і викликів. Як свідчать наукові дослідження, екологічний чинник є визначальним у формуванні загальносвітової економічної, соціальної і політичної динаміки [1; 2]. Так, Г. В. Косов та ін. виокремлюють три групи глобальних проблем: 1) міжнародні соціально-політичні; 2) міжнародні соціально-економічні; 3) екологічні і проблеми людини (як індивіда) [1, 69].

І. І. Мазур і О. П. Іванов вбачають такі особливості глобальних екологічних проблем: 1) глобальний розвиток низки негативних тенденцій у природі, зокрема, порушення балансу біосфери; 2) розвиток соціуму переважно за степеневими законами, нелінійно і стрімко, що призводить до зростання соціальної напруги та розшарування суспільства (наприклад, збільшення народонаселення і пов'язана з цим проблема продовольчої та енергетичної безпеки); 3) ненадійність систем управління соціумом через можливість прийняття кардинальних рішень вузьким колом осіб [3, 23–25].

Відзначаючи порушення балансу біосфери, насамперед потрібно виокремити такі конфліктогенні антиекологічні тенденції, як проблеми водного балансу і пов'язаний із ними дефіцит питної води, а також скорочення асиміляційного потенціалу атмосфери.

Тобто, протиріччя, які виникають між індивідами, соціальними групами, підприємцями, най-

маними робітниками, споживачами, фірмами, великими корпораціями, державами у загальній системі економічних відносин з приводу використання природних ресурсів і екологічних благ призводять до конфліктів.

Екологічні протиріччя набувають ознак системної кризи сучасної цивілізації. Підсилені екологічними тенденціями господарювання і соціальною напруженістю в суспільстві, вони ставлять під загрозу цілісність існуючих екосистем і можливість подальшого прогресивного розвитку. Глобальний характер екологічних проблем сьогодні визначається такими ключовими напрямками.

Збереження біорізноманіття: скорочення кількості біологічних видів; погіршення якості природних пасовищ; використання біоресурсів Світового океану, насамперед рибних ресурсів. Починаючи з 90-х років ХХ ст. промислові обсяги вилову рибних ресурсів стабілізувалися на рівні близько 92 млн т/рік. Внаслідок виснаження запасів риби і “переексплуатації” рибпромислових ресурсів промисел переміщується у нові райони і більші глибини. На сьогодні близько 30 % видів морських промислових риб і безхребетних через надмірну їх експлуатацію опинилися на межі зникнення, та за умови збереження темпів вилову до середини століття близько 80 % ресурсних видів втратять своє промислове значення [4]. Слід зазначити, що за останні 50 років під впливом господарської діяльності людини стан природних екосистем змінювався більш швидкими темпами, ніж у попередні порівнювальні періоди розвитку соціально-економічних систем [5, 16].

Водні ресурси (ВР): дефіцит водних ресурсів; зміна складу водних ресурсів; підвищення рівня морів; зниження рівня ґрунтових вод; пересихання річок. Екологічна конфліктогенність води, як ресурсу, пояснюється такими її характеристиками.

1. *Вода є базовим ресурсом усіх форм життя.* ВР — необхідний ресурс для економічного розвитку, має вирішальне значення для здоров'я людей, стану і якості екосистем, збереження і відновлення навколишнього середовища. За даними ООН, з наявних ВР тільки 13,5 тис. км³ можуть бути використані соціально-економічними системами (з них близько 2,5 % — прісні). Значні запаси прісної води зосереджені в арктичних і антарктичних льодовиках (за оцінками експертів, до 70 %). Щорічні обсяги витрат тільки прісної води системами водоспоживання становлять близько 3,5 тис. км³. Зважаючи на тенденції водоспожи-

вання і враховуючи темпи економічного розвитку, вже до 2020 р. соціально-економічні системи потребуватимуть ВР на 45 % більше.

2. *Вода*, на відміну від інших ресурсів, наприклад, нафти, *не має прямого* (еквівалентного за властивостями і цінністю) *замінника*.

3. Вичерпаність і, як наслідок, *дефіцит прісної води*. Основними чинниками дефіциту є нераціональне водокористування, неефективні механізми управління ВР, збільшення народонаселення, економічне зростання, забруднення водних джерел. За даними ООН/ЮНЕСКО, третина населення планети мешкає в регіонах, де вода є вкрай дефіцитним ресурсом, а за 20 років не менше 40 % жителів планети відчуватимуть гостру потребу у воді. За таких темпів споживання прісної води до 2035 р. людство наблизиться до водоресурсних меж світової екосистеми (за оцінками директора Інституту водних проблем РАН В. І. Данілова-Данільяна). Вже сьогодні більше 1 млрд жителів планети не мають доступу до чистої питної води. Територіями дефіциту ВР є Африка, Бангладеш, Близький і Середній Схід, Індія, Китай, Мексика, Середня Азія. Подолання дефіциту води пов'язане не тільки зі значними фінансовими, технічними і матеріальними витратами, а й необхідністю залучення і ефективного використання технологічного, інтелектуального, інноваційного потенціалів.

4. *Вода — культурно-історична цінність*, вона виконує важливу роль у багатьох традиціях і релігійних звичаях. Цей факт тільки підсилює її емоційну важливість і роль в екологічному конфлікті (ЕК).

Вода, як природний ресурс, має прямі і непрямі (опосередковані) зв'язки із ЕК. Прямий зв'язок між ВР і ЕК характеризується суперечностями щодо кількості та якості ресурсу, а також неузгодженістю процесів управління ВР. Непрямі зв'язки визначаються двома проблемними напрямками: вода, як засіб існування, і вода, як причина міграцій населення [6].

У період з 1960 р. до 2000 р. обсяг водозабору з річок і озер подвоївся, а кількість (на 2000 р.) дамб збільшилася у дев'ять (!) разів, порівняно з 1950 р.: з 5 тис. до 45 тис. [7].

Кліматичні ресурси: зміни клімату (потепління); танення льодовиків; поступове руйнування озонового шару. З 1960 р. через господарську діяльність людини потоки біологічно доступного азоту в наземних екосистемах подвоїлися, фосфору — потроїлися, а більш ніж половина усіх мінеральних добрив, які були вироблені після 1913 р.,

використано після 1985 р. [5, 18]. Негативний характер еколого-кліматичних змін визначається такими ознаками:

- період 1995–2006 рр. був у світовій історії найжаркішим;
- середньорічний показник вологості атмосфери зріс принаймні за період з 80-х років над сушею і над океаном, а також у верхніх шарах тропосфери;
- середня температура Світового океану зросла до глибин принаймні 3 тис. м і океан поглинав більше 80 % теплоти, доданої до кліматичної системи;
- льодові шапки та сніговий покрив у горах зменшились в обох півкулях, що спричиняє підняття рівня Світового океану (середня швидкість зростання у період з 1961 р. до 2003 р. становила 1,8 мм/рік);
- за останні 100 років середні арктичні температури майже подвоїлись порівняно із середніми світовими температурами;
- середнє покриття океану льодом зменшилось на 2,7 % за десятиріччя;
- для багатьох великих регіонів зафіксовані довгострокові тенденції у зміні кількості опадів, які спостерігалися протягом 1990–2005 рр.: у східних частинах Північної та Південної Америки, півночі Європи, Північній і Центральній Азії спостерігалось суттєве збільшення опадів; у Середземномор'ї, півдні Африки, частині південної Азії — зменшення;
- починаючи із 1970-х років у тропіках і субтропіках спостерігалися більш інтенсивні і тривалі засухи;
- протягом останніх 50-ти років спостерігалися часті зміни екстремальних температур [8].

Земельні ресурси: порушення технологій землекористування; проблема спустелення; ерозія ґрунтів; розораність ґрунтів.

Лісові ресурси: порушення технологій лісокористування; скорочення площ лісів; незаконні вирубування. За оцінками дослідників, на сьогодні збереглося лише 27 % площі лісових ресурсів, яка до початку інтенсивного їх промислового і сільськогосподарського використання становила 60 % суходолу [9]. Зміна структури лісових ресурсів, їх якості, площ вирощування суттєво вплинули на їх екосистемні регулюючі функції: фотосинтезу, акумулявання CO₂, регулювання водного режиму тощо.

Атмосфера: порушення асиміляційного потенціалу атмосфери; зміна складу атмосфери —

60 %, зростання концентрації CO₂ в атмосфері відбулося за останні 40 років промислово-господарської діяльності людини [5]. Це наслідок індустріального і постіндустріального технологічних укладів у економіці, в яких мали місце значні екодеструктивні процеси:

- глобальна концентрація CO₂ в атмосфері Землі з 280 ppm* у доіндустріальний період зросла до 379 ppm у 2005 р.;
- щорічні викиди вичерпного вуглекислого газу з 6,4 GtC (Гт вуглецю) протягом 1990-х років зросли в середньому до 7,2 GtC (Гт вуглецю) протягом 2000–2005 рр.;
- глобальна атмосферна концентрація метану з 715 ppb у доіндустріальний період зросла приблизно до 1732 ppb на початку 1990-х років, і становила 1774 ppb у 2005 р.;
- глобальна концентрація атмосферного оксиду азоту з 270 ppb у доіндустріальний період зросла приблизно до 319 ppb у 2005 р. Темпи зростання були приблизно стійкими із 1980 р. Більше третини всіх викидів оксиду азоту мають антропогенне походження, переважно від сільського господарства [8].

Ресурсна безпека: негативні тенденції на світових сировинних, енергетичних, продовольчих ринках, зумовлені зростанням обсягів споживання сировинних, енергетичних і продовольчих ресурсів. В умовах зростання населення планети (близько 6,8 млрд у 2009 р.) і обмеженості основних сировинних ресурсів та нерівномірного їх розподілу на ринку питання ресурсної безпеки викликають неабияку стурбованість: за 40 років (у період з 1960 р. до 2000 р.) світовий ВВП зріс майже у 6 разів при подвоєнні народонаселення [10]. Структурні перетворення у світогосподарській системі, викликані зміною вектора економічного розвитку і ресурсними обмеженнями, мають ґрунтуватися на нових орієнтирах екологічної політики: “Головною цінністю має бути якісний розвиток, а не зростання” [11, 284].

Енергоресурсний чинник у найближчій перспективі буде визначальним у системі загальної безпеки, саме тому актуалізуються питання глобального ресурсозбереження і енергоефективності: збільшення енергоефективності транспорту; розширення обсягів інвестування в енерге-

* ppm (part per million або часток на мільйон) або ppb (part per billion або часток на мільярд) – співвідношення кількості молекул парникового газу до загальної кількості молекул сухого повітря.

тичний сектор поряд із посиленням інноваційної складової; децентралізація видобутку енергії; розширення частки відновлювальних і альтернативних джерел енергії; удосконалення використання викопних видів палива; заміна атомних електростанцій; удосконалення енергоменеджменту.

Також конфліктним потенціалом характеризуються такі напрями, як забезпечення **екологічної безпеки промислових підприємств** і промислових об'єктів; **екологічні проблеми конверсії** військової сфери та **“екологічна дискримінація”** як нерівність доступу до основних природних ресурсів (водних, мінеральних, лісових, земельних і біоресурсів).

Таким чином, визначені екологічні проблеми характеризуються значним конфліктним потенціалом і є чинником екологічного конфлікту.

2. Конфліктний потенціал екологічного чинника

Ключова роль екологічного чинника на сучасному етапі розвитку міжнародної співпраці визначається наступним:

- в умовах поступового переходу до постіндустріального суспільства екологічний чинник набуває політичного забарвлення через екологізацію політичних процесів. У результаті формується екологічно орієнтований політичний простір (екопростір). Залежно від рівня впровадження суб'єктами екополітики можна виокремити локальний, регіональний, міжнародний і глобальний екопростір. Екопростір (поряд із економічним, соціальним, політичним, культур-

ним, інформаційним, військовим) стає невід'ємним елементом національної безпеки і визначає тенденції глобальної міжнародної системи безпеки (рис. 1);

- глобалізація світогосподарських зв'язків та посилення міжнародної співпраці активізує екологічну функцію держави (поряд із економічною, політичною, соціальною, ідеологічною функціями), дія якої має бути спрямована на забезпечення екологічної безпеки та створення і підтримку оптимальних умов життєдіяльності. Ефективним забезпечуючим інструментом є екологічна політика держави. Зовнішня екологічна політика держав (особливо економічно розвинених) стає засобом забезпечення національних інтересів. Високий конфліктний потенціал екополітики вже в найближчій перспективі може призвести до виникнення і розвитку багатьох міжнародних екологічних конфліктів — “водних”, “мінеральних”, “земельних”, “асиміляційних”, “продовольчих” [12];
- екологічні протиріччя і конфлікти є серйозним дестабілізуючим фактором геополітичного простору. Екодеструктивний прояв конфліктного фактора характеризується такими основними напрямками: а) обмеженість основних сировинних ресурсів (вода, нафта, газ); б) обмеженість територій, які придатні для проживання і ведення господарства (економічного простору); в) знищення біорізноманіття (флори, фауни; стрімка деградація екологічних

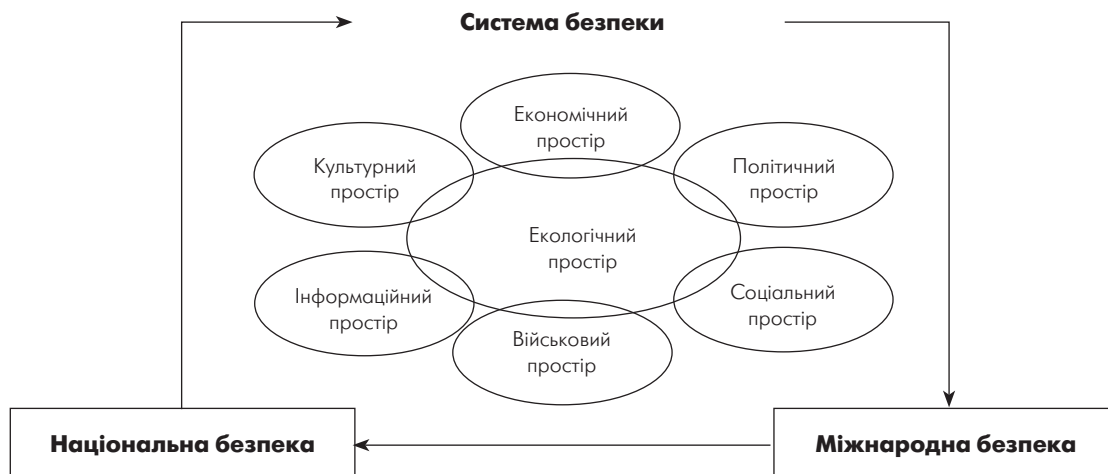

Рис. 1. Просторовий аспект системи загальної безпеки

(ресурсних) функцій екосистем: середовищеутворюючої – підтримка біосферних процесів; продуктивної – створення біологічної продукції, енергоресурсів; інформаційної – зберігання і відтворення інформації, накопиченої у процесі еволюції соціально-економічних і біологічних систем; духовно-естетичної – вплив живої природи і природних систем на культурно-естетичний розвиток суспільства, етико-естетична компонента природи); г) зростання чисельності населення (демографічний тиск на обмежені природні ресурси); д) екоімперіалізм, як засіб забезпечення екологічної і національної безпеки окремими державами (провадження агресивної екологічної політики, спрямованої на заволодіння або розпоряджання екологічними благами – прямий шлях до екологічних конфліктів).

Завдяки соціо-еколого-економічному аналізу природи ЕК можливо виокремити такі показники, які характеризують функціональні взаємозв'язки у системі “екологічний конфлікт – чинники впливу”:

$$EK = f(Qn_R; Ql_R; TR_R; I_R; Qn_{ES}; N_P),$$

де Qn_R – кількість природного ресурсу; Ql_R – якість природного ресурсу; TR_R – темп відновлення природного ресурсу; I_R – інтенсивність залучення природного ресурсу у сфери виробництва і споживання; Qn_{ES} – кількість економічних суб'єктів, що конкурують за ресурс; N_P – чисельність населення.

ЕК характеризується потенціалом врегулювання, тобто здатністю бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту у перспективі. Основу структурної схеми узгодження еколого-еконо-

мічних інтересів в ЕК складають такі елементи (рис. 2).

- 1) “Умови – повинні включати процедури розроблення стратегії (стратегій) врегулювання ЕК із визначенням ключових завдань, а також залученням відповідного правового інструментарію (нормативно-правових актів національного і міжнародного характеру, міждержавних (транскордонних) угод тощо).
- 2) “Структури” – діяльність структур, залучених до врегулювання ЕК, має бути скерована на виконання організаційно-економічних рішень у рамках процедур врегулювання ЕК.
- 3) “Інструментарій” – система інструментів забезпечення процедур врегулювання ЕК включає дві підсистеми: 3.1 – безпосередньо інструменти врегулювання ЕК: економічного, екологічного, соціального, техніко-технологічного, правового, політичного характеру; 3.2 – інструменти управління процедурами врегулювання ЕК організаційного характеру.
- 4) “Моніторинг” – система інструментів і заходів із забезпечення виконання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей.

Отже, сталий (неконфліктний) розвиток суспільства передбачає гармонійне поєднання таких компонентів, як соціальне благополуччя, якісне навколишнє природне середовище та адекватна, неконфліктна екополітика. Усвідомлення того факту, що природу, як суб'єкта, неможливо виключити із суспільних економічних відносин, визначає необхідність пошуку ефективних механізмів та інструментів узгодження еколого-економічних інтересів з метою запобігання міжнародним екологічним конфліктам.

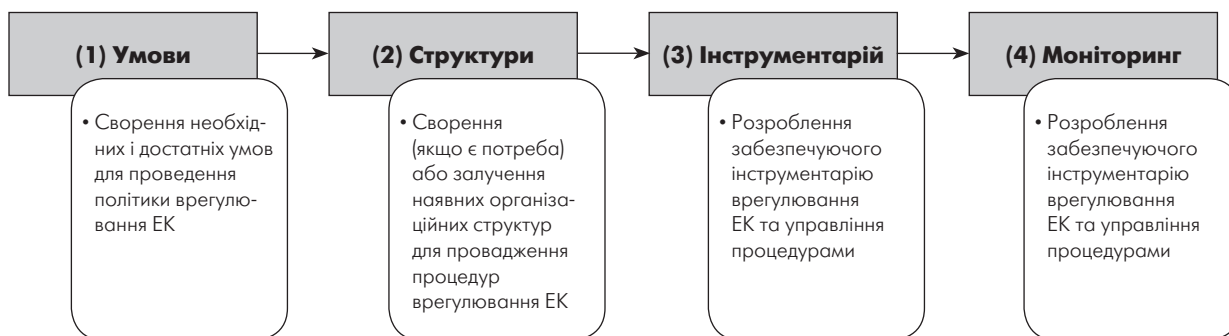

Рис. 2. Організаційно-економічні процедури узгодження еколого-економічних інтересів в ЕК

Література

1. Косов Г. В. Экополитология: Политология в контексте экологических проблем: Учебник / Г. В. Косов, Ю. А. Харламова, С. А. Нефедов. — М.: А-Приор, 2008. — 318 с.
2. Хлобистов Е. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки. — К.: Агентство “Чорнобильінтерінформ”, 2004.
3. Мазур И. И. Опасные природные процессы / И. И. Мазур, О. П. Иванов. — М.: Экономика, 2004. — 702 с.
4. Worm B., Barbier E. B. Beaumont N. Impacts of Biodiversity Loss on Ocean Ecosystem Services // Science. V. 314. 2006. — P. 787–790.
5. Millennium ecosystem assessment. Ecosystems and human wellbeing: synthesis [Текст]. Washington: Island Press, 2005. — 138 p.
6. Сабадаш В. В. Еколого-економічний аналіз водно-ресурсних обмежень у промисловості // Продуктивні сили України. — 2008. — № 1 (004). — С. 107–115.
7. Данилов-Данильян В. И. Потребление воды и ее дефицит: экологический аспект / В. И. Данилов-Данильян, К. С. Посев // Глобальные экологические проблемы России / Отв. ред. Ф. Т. Яншина. — М.: Наука, 2008. — С. 5–27.
8. Зміна клімату 2007: фізична наукова база [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.royalsoc.ac.uk/displaypagedoc.asp?id=20742>.
9. Global Forest Resources Assessment 2005. Progress towards sustainable forest management. — Rome: FAO, 2006. — 320 p.
10. Сабадаш В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки // Механізм регулювання економіки. — 2007. — № 2. — С. 50–59.
11. Донелла Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя / Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деннис Медоуз / Пер. с англ. Е. С. Оганесян. — М.: ИКЦ “Академкнига”, 2007. — 342 с.
12. Сабадаш В. В. Социально-экономическое измерение экологических конфликтов в достижении устойчивого развития // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). — Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2007. — С. 963–982.

Досліджено проблему впливу екологічного чинника на формування і провадження міжнародної політики у світлі глобалізації світогосподарських зв'язків; визначено конфліктний потенціал сучасних екологічних проблем за основними видами природних ресурсів і функціональні взаємозв'язки у системі “екологічний конфлікт — чинники впливу”; запропоновано авторський підхід до узгодження еколого-економічних інтересів в екологічному конфлікті.

Исследована проблема влияния экологического фактора на формирование и проведение международной политики в свете глобализации мирохозяйственных связей; определены конфликтный потенциал современных экологических проблем по основным видам природных ресурсов и функциональные взаимосвязи в системе “экологический конфликт — факторы влияния”; предложен авторский подход к согласованию эколого-экономических интересов в экологическом конфликте.

A problem of influence a ecological factor on forming and realization of international policy in light globalization are investigational in the article; certainly conflict potential of modern ecological problems after the basic types of natural resources and functional intercommunications in the system a “ecological conflict — factors of influence”; the author going is offerd near the concordance of ecological and economic interests in an ecological conflict.

Надійшла 15 серпня 2010 р.